

Reprezentacje zwierząt we współczesnych anglojęzycznych powieściach kanadyjskich

Streszczenie

Celem niniejszej rozprawy jest zbadanie reprezentacji pozaludzkich bohaterów w wybranych współczesnych (publikowanych od przełomu XXI wieku) anglojęzycznych powieściach kanadyjskich, z perspektywy studiów nad zwierzętami (animal studies). Rozprawa podejmuje próbę ukazania różnorodnych sposobów przedstawiania zwierząt w tekstach literackich, ze szczególnym uwzględnieniem pozaludzkiej wyjątkowości, która może stanowić narzędzie do zacierania tradycyjnie narzucanych granic między tym co ludzkie a światem pozaludzkim. Analiza obejmuje poziomy fizyczne i dyskursywne, takie jak fabuła, postacie, narratorzy i narracja, a także środki stylistyczne używane do odtworzenia pozaludzkich postaci i ich języka. Odwołuje się także do interdyscyplinarnych badań nad językiem zwierząt, zdolnościami poznawczymi, emocjami i percepcją bólu. Zestawienie faktów naukowych z literackimi reprezentacjami, często obciążonymi antropomorfizacją i zakorzenioną symboliką, stanowi wyzwanie, podjęcie którego może doprowadzić do obalenia kulturowych stereotypów dotyczących istot pozaludzkich.

Cel ten zostanie osiągnięty poprzez zastosowanie perspektywy posthumanistycznej, która redefiniuje pozycję człowieka w dyskursie filozoficznym. W związku z tym studia nad zwierzętami podkreślają znaczenie zależności międzygatunkowych, podmiotowości i sprawczości istot pozaludzkich, a także ich udziału w wydarzeniach historycznych i kulturowych. Metodologia badawcza omówiona w Rozdziale 1 czerpie z takich teorii, jak krytyka postkolonialna i feministyczna, ekokrytyka oraz studia nad traumą. Studia nad zwierzętami zostają zdefiniowane jako obszar interdyscyplinarny, który – podobnie jak krytyka feministyczna i postkolonialna – podważa antropocentryzm i destabilizuje hierarchiczne kategorie. W omówieniu zauważam, że dyskurs kolonialny często klasyfikował i wykorzystywał zarówno podporządkowaną ludność, jak i istoty niebędące ludźmi, tworząc w ten sposób powiązanie między krytyką postkolonialną a opresją zwierząt. W podobny sposób myśl feministyczna i ekofeministyczna wskazuje na strukturalne paralelizmy między

patriarchatem a hierarchią gatunków: systemy patriarchalne legitymizują dominację mężczyzn nad kobietami oraz ludzi nad zwierzętami. Rozdział omawia również perspektywy ekokrytyczne, podkreślając rolę literatury środowiskowej w rozpoznawaniu wyjątkowości istot pozaludzkich, a także ukazuje analogie do studiów nad traumą, sugerując, że nieme cierpienie zwierząt można analizować za pomocą ich aparatu pojęciowego. Centralne miejsce w tym rozdziale zajmuje posthumanizm, który kwestionuje możliwość pełnego poznania człowieka, jak i uznania go za istotę wzorcową dla innych manifestacji świadomości (Buchanan 2018, 386). Rozdział kończy się refleksją na temat etyki filozoficznej i ograniczeń języka oraz stwierdzeniem, że narracja i antropomorficzna metaforyzacja, pomimo swoich ograniczeń, mogą pozostać nieodzownymi narzędziami dla kształtowania reprezentacji istot pozaludzkich.

Rozdział 2 omawia historyczne i kulturowe tło reprezentacji zwierząt w literaturze kanadyjskiej. W tej części wykazują, że natura stanowiła kluczowy temat w tekstach literackich osadników z Europy już od początku ich działalności pisarskiej. Zmagania z siłami przyrody, związane z podporządkowywaniem terenów do życia, przyczyniły się do rozwoju ich tożsamości narodowej, definiowanej między innymi przez doświadczenie bycia ofiarą warunków naturalnych. Narracje pierwszych osadniczek Cathariny Parr Traill i Susany Moodie opisują dzikie tereny z romantycznym zachwytem, ale jednocześnie lękiem, ukazując naturę zarówno jako nauczycielkę moralności, jak i wrogą oponentkę. Choć przyrodnicy tacy jak David Thompson dokumentowali florę i faunę z naukową precyzją, to osadnicy częściej utożsamiali się z romantycznymi wyobrażeniami, stawiając czoła niegościnnym krajobrazom. Pod koniec XIX wieku wyłonił się, jak ujmuje to Ralph H. Lutts, wyjątkowy kanadyjski gatunek literacki – *animal story* (1998, 1). Uważani za twórców tego nurtu Ernest Thompson Seton, Charles G. D. Roberts i Margaret Marshall Saunders zaczęli uwrażliwiać czytelnika na pozaludzkie stworzenia, łącząc darwinowskie podejście do natury i ewolucji z empatią. *Beautiful Joe* (1893) Saunders przedstawia autobiografię psa w taki sposób, by jego historia budziła współczucie. Autorka obdarzyła zwierzę głosem i życiem wewnętrznym, co stanowiło wyraźny kontrast wobec nurtu opowieści myśliwskich, w których celebrowano śmierć zwierzęcia, traktując jego ciało jako trofeum. Co więcej *Pilgrims of the Wild* (1935) Grey Owla, ukazuje metamorfozę dawnego traper, który przez lata zabijał zwierzęta dla futer,

jednak poruszony historią jednostek (młodych bobrów) stał się ich obrońcą. Powieść ilustruje przejście od postrzegania zwierząt jako zwierzyny łownej do uznania ich za obiekty troski. Podsumowując, Rozdział 2 śledzi ewolucję ukazywania natury i ujawniania się postaci zwierzęcych w tekstach pierwszych osadników do momentu, powstania narracji skoncentrowanych na zwierzętach, które na różnorodne sposoby przyczyniały się do podważania ludzkiej dominacji. Jak zauważa Lutts, na zmianę roli zwierząt w literaturze miał wpływ rozwój świadomości przyrodniczej i klimatycznej, dzięki czemu większy nacisk zaczęto kłaść na ich uwikłanie w problemy ekologiczne (1998, ix). Ewolucję tę ilustruje między innymi *Last of the Curlews* (1954) Freda Bodswortha.

Rozdział 3 ma charakter analityczny i omawia dwie współczesne powieści – *Come, Thou Tortoise* (2009) Jessiki Grant oraz *A Beautiful Truth* (2013) Colina McAdama. Koncentruję się w nim na sposobie ukazania narracji istot pozaludzkich. Jedną z pierwszoosobowych narratorek w powieści Grant staje się żółwica Winnifred, która pełni także rolę zwierzęcia domowego. Dzięki przeplataniu się ludzkiego i żółwiego głosu autorka uwidacznia zarówno biologiczne potrzeby Winnifred, jak i jej zależność od opieki człowieka. Opowieść akcentuje moralną odpowiedzialność wobec zwierzęcia objętego opieką, natomiast wiedza i empatia Audrey stają się czynnikami niezbędnymi dla przetrwania Winnifred poza jej naturalnym środowiskiem. W mojej analizie zwracam uwagę na fakt, że mimo silnej antropomorfizacji monologów żółwia, zastosowanie analizy opartej na symbolice oraz odniesieniach do cech biologicznych zwierzęcia, pozwala rozpoznać indywidualność pozaludzkiej bohaterki.

Powieść McAdama *A Beautiful Truth* pozwala na analizę postaci szympanów: wychowanego w ludzkiej rodzinie Looee'ego, oraz grupy naczelnich przebywających w Instytucie Girdish. W rozdziale wykazuję, że historia Looee'ego początkowo rozwija się z perspektywy jego ludzkich opiekunów, a własny punkt widzenia zwierzęcia zostaje włączany stopniowo, wraz z osiąganiem przez niego dojrzałości. Ostatecznie, Szympan, który przez lata utożsamiał się z ludźmi, zostaje zmuszony do ponownego doświadczenia swojej zwierzęcości w momencie przeniesienia do laboratorium badawczego w Instytucie Girdish na Florydzie. Żyjące tam naczelne otrzymują zbiorowy trzecioosobowy głos narracyjny, który, dzięki zabiegom językowym, odzwierciedla ich społeczną naturę. Strategia

autora, obejmująca użycie m.in. neologizmów kieruje uwagę czytelników na fakt, że intelektualność istot pozaludzkich wymyka się ludzkiej interpretacji.

Rozdział 4 analizuje sposób przedstawienia zwierząt poddawanych procedurom genetycznych modyfikacji oraz eksperymentów laboratoryjnych w trylogii Margaret Atwood *MaddAddam*, szczególnie w pierwszej części *Oryks i Derkacz* (2003, wydanie anglojęzyczne) oraz powieściach *A Beautiful Truth* oraz *Come, Thou Tortoise*. Odwołując się do posthumanistycznej etyki Braidotti oraz krytyki gatunkowizmu Singera, rozdział dowodzi, że wszystkie trzy teksty ujawniają przemoc związaną z eksperymentami na zwierzętach oraz ich uprzedmiotowienie w ramach systemów kapitalistycznych. W trylogii Atwood hybrydy człowieka i świni znane jako świniony, zostały zaprojektowane jako byty produkujące organy. Analiza sugeruje, że figura świniona jest wykorzystywana do zobrazowania komercjalizacji życia. Transgeniczne świnię, częściowo wyposażone w tkankę ludzkiej kory nowej, ilustrują zatarcie granic gatunkowych oraz normalizację tego procesu przez podporządkowaną korporacjom naukę. Zanik tej bariery nie prowadzi jednak do poprawy sytuacji zwierząt. Co więcej, użycie technicznego nazewnictwa wręcz wypiera ich podmiotowość i podtrzymuje społeczne znieczulenie.

W powieści Colina McAdama *A Beautiful Truth* obiektem eksperymentów medycznych staje się Looee oraz inne szympany z ośrodka na Florydzie. Analiza ukazuje, że cierpienie, którego szympanś doświadcza po formacyjnym okresie więzi międzygatunkowych wśród ludzi, jest nie tylko fizyczne, ale też psychiczne. Tożsamość bohatera ukształtowana przez kontakt z ludźmi ulega stopniowemu rozpadowi, ponieważ nie jest on rozumiany ani przez ludzi, ani przez inne szympany. Realistyczny wymiar narracji zostaje osiągnięty dzięki łączeniu medycznej nomenklatury opisów eksperymentów z wnikliwym podejściem do przedstawienia doświadczeń szympanśa.

Powieść Jessiki Grant *Come, Thou Tortoise* podejmuje ten temat poprzez perspektywę Audrey – córki naukowca, mimowolnie zaangażowanej w laboratoryjne eksperymenty na myszach. Analiza podkreśla, że zdolności poznawcze dziewczynki nie były rozwinięte na tyle, by w pełni pojąć okrucieństwo, którego była świadkiem. Aby uporać się z tym obciążeniem, jej umysł uciekał się do mechanizmów obronnych zgodnie z psychoanalityczną koncepcją Anny Freud. Jej instynktowna niechęć wobec widoku cierpiących gryzoni uwypukla głęboki

dysonans poznawczy: niektóre zwierzęta, takie jak jej żółw czy domowa mysz, są traktowane z szacunkiem dla ich podmiotowości, podczas gdy osobniki laboratoryjne zostają sprowadzone do roli materiału eksperymentalnego. Szczególnie znaczący w tym kontekście jest wątek narracyjny dotyczący uratowanej z laboratorium myszy o imieniu Wedge, który to poprzez ingerencję dziewczynki uzyskuje podmiotowość i wyjątkowość na tle innych osobników. Powieść ujawnia zatem sposób, w jaki instytucje naukowe traktują gryzonie jako nierozróżnialne zbiorowości zwierząt, skutecznie odrzucając wartość jako jednostek.

Rozdział 5 poświęcony jest przestrzeniom międzygatunkowym ukazanym w *The Animals* (2022) Cary’ego Fagana oraz *Faunie* (2010) Alissy York. Obie powieści kreują miasto jako miejsce współistnienia wielu gatunków, choć dokonują tego w zupełnie odmienny sposób. Tekst Fagana pełni funkcję satyrycznego eksperymentu myślowego: poprzez rządowy projekt Wild Home obywatele zostają prawnie zobowiązani do goszczenia dzikich zwierząt. Narracja podważa kategorie „dzikie”, „udomowione” i „oswojone”, eksponując ich niestałość. Absurdalność projektu szczególnie uwidacznia się w przypadku samicy „wilka”, do której zupełnie zmienia się podejście bohaterów, gdy ujawniona zostaje jej prawdziwa – psia tożsamość. Analiza sugeruje, że trwała wspólnota międzygatunkowa wymaga nie tylko uznania potrzeb wszystkich uczestników, lecz także zastosowania kategorii obywatelstwa zaproponowanych przez Donaldson i Kymlickę, połączonych z gotowością do uwzględniania wymagań zwierząt pozaludzkich.

Fauna Alissy York również podejmuje temat powiązań ludzi i zwierząt pozaludzkich w przestrzeni miejskiej, osadzając narrację wokół złomowiska, w którym to miejscu ludscy bohaterowie opiekują się rannymi dzikimi zwierzętami. W Rozdziale 5 zwracam szczególną uwagę na kwestię empatii i znaczenia wspólnotowego leczenia ran – zarówno dosłownego, jak i metaforycznego. Narracja sugeruje, że relacje międzygatunkowe wymagają uznania sprawczości zwierząt oraz ochrony ich autonomii. Pomysł ten jest spójny z koncepcją *Zoopolis* Donaldson i Kymlicki, którzy postulują, aby polityczny status poszczególnych gatunków zależał od stopnia bliskości z ludźmi oraz od potencjalnych korzyści, jakie zwierzęta mogą odnieść z kontaktu z ludźmi lub od pozostania z nimi na dystans. Powieść ukazuje także przykłady ludzkiej odpowiedzialności za katastrofy dotyczące zwierzęta, spowodowane urbanistycznymi przekształceniami przestrzeni.

Zwracam uwagę na fakt, że praca opiekuńcza, choć tradycyjnie przypisywana kobietom, w powieści wykonywana jest niezależnie od płci. Co więcej, kontakt ze zwierzętami pozaludzkimi pełni funkcję terapeutyczną, ponieważ umożliwia przezwyciężanie narzuconych przez patriarchalne normy ról płciowych. Wykazuję także, że wprowadzenie fragmentów powieści, które przekazują historie zwierząt liminalnych, stanowi zabieg literacki, dzięki któremu struktura powieści odzwierciedla rzeczywistą pozycję tych zwierząt, wdzierających się do przestrzeni zdominowanych przez ludzi. Analiza obu tekstów ukazuje, że język w literaturze utrzuca hierarchie gatunkowe. Ostatecznie, odnosząc się do *The Animals* i *Fauny*, argumentuję, że planowanie i organizacja miast powinny uwzględniać potrzeby innych gatunków.

Ostatni rozdział analityczny poświęcony jest dwóm powieściom, w których pszczoły pełnią funkcję politycznego modelu. W *A Recipe for Bees* (1998) Gail Anderson-Dargatz historia Augusty i jej praktyki pszczelarskiej ukazuje ul jako przykład zdecentralizowanej wspólnoty. Kobieta postrzega rój jako byt z natury kolektywny: krótkie życie pszczoły robotnicy uniemożliwia przywiązywanie się do jednostek, przenosząc uwagę na osobowy charakter całej kolonii. Ukazywane zachowania komunikacyjne w postaci wzorców somatycznych i zmysłowych podważają niezbywalność języka ludzkiego w kształtowaniu wspólnoty demokratycznej. Jej charakter podkreślają także przypadki odwrócenia ról płciowych: postać męska nawiązuje bliską więź z pszczołami, a ciała trutni redukowane są do funkcji zapładniającej.

The Year of the Flood (2009) z trylogii *MaddAddam* Margaret Atwood także ukazuje polityczne analogie związane z kolektywnością pszczół, które w powieści są częścią ekologicznej i duchowej wspólnoty Bożych Ogrodników. W tej przed-apokaliptycznej komunie pszczoły są doceniane jako integralne członkinie ekosystemu. Podczas gdy Rozdział 4 analizował pejoratywne znaczenie kolektywności zwierząt, w tej części argumentuję, że organizacja społeczna pszczół służy podkreśleniu ich wyjątkowości. Narracja wiarygodnie przedstawia rzeczywiste zachowania pszczół (taniec, podejmowanie decyzji w oparciu o kworum) jako przykłady inteligencji kolektywnej bez centralnej władzy. Analiza uwypukla jednak także strukturalną nieodporność demokracji zdecentralizowanej na zewnętrzne ingerencje. Atwood ukazuje tę słabość poprzez zagrożenia ze strony technologicznych

hybryd oraz fizycznych ataków na ule, podkreślając niestabilność rozproszonej sprawczości w obliczu sił opresyjnych.

We Wnioskach końcowych podkreślam, że rozprawa realizuje założone cele, ukazując różnorodność reprezentacji zwierząt w wybranych współczesnych anglojęzycznych kanadyjskich powieściach, zaś niektóre ze strategii ukazywania zwierząt destabilizują sztywność granic między ludźmi a zwierzętami. Argumentuję, że studia nad zwierzętami pozwalają rozumieć zwierzęta nie tylko jako środki stylistyczne czy symbole (choć takie odczytania nie są pomijane), ale także jako postaci, które cechuje wyjątkowość

Historyczny zarys ukazuje kształtowanie się reprezentacji zwierząt od pisarstwa pierwszych osadników oraz opowieści myśliwskich po kanoniczne *animal stories* Setona, Robertsa i Saunders. Niniejsze opracowanie umiejscawia współczesne powieści w tradycji literackiej, której korzeni można upatrywać się w historycznych tekstach. Analiza uwydatnia powtarzające się konteksty obecności zwierząt: laboratoria, przestrzenie domowe oraz środowiska miejskie i związane z nimi mechanizmy zacierania podmiotowości. W kontekstach naukowych i eksperymentalnych zwierzęta są przedstawiane jako ofiary systemowej przemocy, a ich indywidualność zostaje zatarta przez dyskurs technonaukowy. W przestrzeniach domowych stają się całkowicie zależne od uważności swoich opiekunów, natomiast w przestrzeniach miejskich, w zależności od gatunku, ich status wymaga nieustannej negocjacji. We wszystkich tych przypadkach obecne jest napięcie między postaciami symbolicznymi a ucieleśnionymi bohaterami powieści.

Ponadto argumentuję, że podmiotowość zwierząt pozaludzkich można osiągnąć poprzez strategie narracyjne. Wykazuję, że antropomorfizm działa ambiwalentnie: może wzbudzać empatię i bliskość narracyjną, ale jednocześnie grozi zatraceniem zwierzęcej wyjątkowości. Kontynuując temat ambiwalencji, rozprawa pokazuje, że reprezentacja jest związana i zależna od kontekstu kulturowego, a ten kształtuje pozycje istot pozaludzkich w społeczeństwie.

Rozprawa kończy się bibliografią, zestawiającą wszystkie cytowane i przywoływane opracowania i teksty.

Magdalena Jagodzka